

پژوهش در تاریخ، سال سیزدهم، شماره ۳۵، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲

نظامنامه اساسی محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام می شوند

فرنام فرتوت^۱

چکیده

با روی کار آمدن رضاشاه پهلوی و آغاز برنامه‌های همه‌جانبه مدرن‌سازی، نیاز به نیروهای متخصص و آموزش دیده بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شد. نبود مؤسسات آموزش عالی در ایران طی نخستین سال‌های حکومت پهلوی، ایجاب می‌کرد تا این نیاز همچنان از طریق اعزام محصلین به خارج از کشور برطرف گردد. این امر سید محمد تدین، وزیر وقت معارف را بر آن داشت تا در سال ۱۳۰۶ هجری خورشیدی، «نظامنامه اساسی محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام می‌شوند» را در پانزده ماده تدوین و تصویب کند. مواد این نظامنامه که شامل مقرراتی در باب موارد متعددی از جمله ویژگی‌های محصلین، شرایط انتخاب، نظارت بر تحصیل، نحوه بازپرداخت مخارج پرداختی و غیره می‌شود، سبب شد تا نظم کارآمدی بر اعزام محصلین برقرار گردد و فارغ‌التحصیلانی که بعدها از طریق این اعزام‌ها به کشور بازگشتند، نقش‌های مهمی در تاریخ معاصر ایران ایفا کنند.

^۱. دانشجوی کارشناسی تاریخ، دانشگاه تهران: farnam.fartoot@ut.ac.ir

واژگان کلیدی: محصلین، اعزام، آموزش عالی، نظامنامه، وزارت معارف، تدین، پهلوی

مقدمه

همگام با استقرار دودمان پهلوی و اصلاحات از بالا به پایین رضاشاه، نوسازی به سرعت در تمامی ارکان حکومت و جامعه ایران راه خود را باز می‌کرد و برنامه‌های بلندپروازانه دولتمردان، یک‌به‌یک موانع پیش روی خود را چه از جنس اشخاص و چه محدودیت‌ها کنار می‌زد. یکی از مهم‌ترین این محدودیت‌ها که توسعه ایران آن روزگار را با دشواری مواجه کرده بود، کمبود نیروی انسانی متخصص، چه از حیث دانش نظری و چه فنی بود که محصول چند قرن بی‌توجهی زمامداران به تغییرات جهان مدرن و ازجمله دلایل عقب‌ماندگی ایران نسبت به کشورهای قدرتمند و توسعه یافته به شمار می‌آمد.

پیش از آن، عباس میرزا نایب‌السلطنه و قائم‌مقام فراهانی از نخستین افرادی بودند که تا حدودی به این مسأله پی برده بودند. عباس میرزا انسانی خردمند بود و از آنجا که خود، به طور مستقیم، جنگ‌های ایران و روس را فرماندهی می‌کرد و با مستشاران فرانسوی و انگلیسی به وفور هم‌کلام می‌شد، به این نکته پی برده بود که تغییرات جهان غرب چیزی فراتر از توپخانه‌های قدرتمند و اسلحه‌های دوربرد است و از همین رو، پس از پایان جنگ، افرادی را به اروپا اعزام کرد تا علوم و فنون اروپاییان را بیاموزند. در سرتاسر دوره قاجار، دانشجویان بسیاری چه با خرج دولت و چه با هزینه شخصی از ایران به اروپا رفتند و همین افراد نقش مهمی در ورود صنایع جدید و ایجاد زیربنای تجدد در ایران ایفا کردند.

با روی کار آمدن رضاشاه و برنامه‌های همه‌جانبه‌ی وی برای توسعه، طبیعتاً احتیاج به افراد متخصص بیشتر شد. روال سابق اعزام دانشجویان به دیگر کشورها

پاسخگویی نیازهای وزارتخانه‌ها و نهادهای دولتی برای مدیریت و اجرای برنامه‌های پیش‌رو نبود و فقدان مؤسسات آموزش عالی در ایران، این نیاز را تشدید می‌کرد. از همین رو در سال ۱۳۰۶ خورشیدی، نظامنامه‌ای اساسی در دوره زمامداری سید محمد تدین در وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، جهت بهبود و یکسان‌سازی روال کار اعزام دانشجویان توسط نهادهای دولتی و ایجاد اطمینان از تربیت افرادی متخصص و کارآمد، که بتوانند در کشور پیاده‌سازی کنند، تدوین و تصویب شد. در ادامه این نوشتار، متن کامل این نظامنامه، که در ۱۷ خرداد ماه ۱۳۰۶ در ماده تصویب شده است، و اکنون به شماره ۳۹۳۰ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران موجود است، ارائه می‌شود.

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

نظامنامه اساسی محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام

می‌شوند

مصوب ۱۷ خرداد ۱۳۰۶

مطبعه مجلس

نظر به اینکه وزارتخانه‌ها بر حسب ضرورت، محصلینی برای تکمیل تحصیلات عالی و فنی به ممالک خارجه اعزام می‌دارند و لازم است که به طرز ثابت و متحدالشکلی در این باب اقدام نمایند لذا بر طیف فقره (۱۳) از ماده (۱۲) قانون شورای عالی معارف

(تعیین شرایط محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام می‌شوند و نظارت در انتخاب آن‌ها) نظامنامه اساسی ذیل وضع و مقرر می‌گردد:

ماده اول - انتخاب محصلین از روی مسابقه به عمل خواهد آمد.

ماده دوم - ترتیب امتحان مسابقه با توافق نظر وزارتخانه مربوط به شورای عالی معارف پیشنهاد و لا اقل دو ماه قبل از روز امتحان مسابقه ترتیب مذکور با تعیین عده‌ای که دولت در نظر دارد به خارجه اعزام نماید در جرائد مهمه اعلام خواهد شد.

ماده سوم - محصلینی که به امتحان مسابقه پذیرفته می‌شوند باید دارای شرایط ذیل باشند:

الف - داشتن دیپلم شش ساله متوسطه

ب - حداکثر سن ۲۴ سال

ج - حسن اخلاق

د - صحت مزاج به تصدیق طبیب معتمد وزارتخانه مربوطه

ه - عدم استطاعت به قدر تحمل مخارج لازمه تحصیل در خارجه

ماده چهارم - محصلینی که در مسابقه قبول شدند در هر یک از رشته‌های علمی و فنی که برای تحصیل آن اعزام می‌شوند در محلی که دولت تعیین خواهد نمود مشغول تحصیل خواهند شد.

تبصره - تغییر محل تحصیل شاگردان در موقع لزوم موکول به پیشنهاد سرپرست و تصویب دولت است.

ماده پنجم - هر محصلی که در امتحانات مقرر سالیانه و نهائی بیش از یک نوبت رد شود باید به ایران مراجعت نماید.

ماده ششم - کلیه محصلین پس از ختم تحصیلات خود باید مدتی را که مقررات مدرسه تعیین کرده است در رشته‌ای که تحصیل کرده‌اند مشغول عملیات شوند.

ماده هفتم - محصلین باید در مدتی که نظامنامه هر مدرسه معین نموده است تحصیلات خود را به پایان رسانند. سرپرست دولتی باید سه ماه به سه ماه راپورت امتحانات محصلین را با امضای اولیای مدرسه به وزارت معارف ارسال دارد.

ماده هشتم - کلیه محصلین باید در حدود اختیاراتی که به سرپرست دولتی تفویض شده در تحت تعلیمات او باشند. مخارجی هم که از طرف دولت برای محصلین داده می‌شود توسط او تأدیه خواهد شد و نیز مدارسی که برای تحصیل و عملیات هر محصل معین می‌شود بر حسب پیشنهاد او و تصویب وزارت معارف خواهد بود.

تبصره - سرپرست دولتی باید صورت حساب مخارج محصلین را با اسناد خرج لازمه مرتباً به وزارت معارف ارسال دارد.

ماده نهم - هر محصلی که با نظامنامه مدرسه‌ای که در آنجا تحصیل می‌کند مخالفت ورزد و تخلف او خروج او را از مدرسه ایجاب نماید مخارج او قطع خواهد شد.

ماده دهم - هر محصلی که از مقررات این نظامنامه تخلف کند و تخلف او به توسط سرپرست با دلایل قویه محرز گردد مشمول ماده (۹) خواهد بود.

ماده یازدهم - محصلینی که به خرج دولت به خارجه اعزام می‌شوند پس از اتمام تحصیلات و مراجعت به ایران مکلفند خدمتی را که دولت به آنها در حدود معلومات تخصصی ایشان رجوع می‌نماید قبول نمایند و از حقوقی که مطابق مقررات قانونی دریافت می‌نمایند در هر ماه عادلانه مبلغی کسر خواهد شد تا آنچه دولت خرج تحصیل آنها نموده متدرجاً مستهلک شود و مدت الزامی اشتغال آنها به خدمت دولت تا موقعی خواهد بود که مخارج تحصیلی که از طرف دولت به آنها پرداخت شده کاملاً مسترد شده باشد - در صورتی که از قبول خدمت دولتی استنکاف نمایند یک برابر و نیم آنچه خرج تحصیلات آنها شده از طرف دولت به وسائل مقتضیه مسترد خواهد شد.

ماده دوازدهم - ارجاع شغل معلمی در مدارس به محصلینی که بر طبق ماده ۱۱ وارد به خدمت دولت می‌شوند تقدم خواهد داشت.

ماده سیزدهم - نسبت به محصلینی که تا این تاریخ مخارج آنها از طرف دولت پرداخت شده وزارت معارف تحقیقات لازمه راجع به مدت تحصیل و درجه معلومات آنها نموده هرگاه معلوم شد عده سنواتی که در خارجه اقامت دارند بیش از مدتی است که برای دوره تحصیلات آنها لازم است مخارج آنها قطع خواهد شد.

ماده چهاردهم - محصلینی که فعلاً در اروپا به خرج دولت تحصیل می‌کنند و مشمول ماده ۱۳ نیستند از این به بعد ماده ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ در حق آنها باید اجرا شود.

ماده پانزدهم - کلیه محصلینی که در امتحانات مسابقه قبول می‌شوند باید قبل از حرکت به خارجه کتباً ملتزم و متعهد شوند که بر طبق موارد این نظامنامه و مقررات اداری رفتار نمایند.

توضیح: نظارت در امتحانات و در انتخاب محصلین دولتی با رعایت شرایط این نظامنامه موافق فقره ۱۳ از ماده ۱۴ قانون شورای عالی معارف از وظایف مختصه شورای عالی معارف است.

این نظامنامه اساسی که مشتمل بر ۱۵ ماده است در هشتادمین جلسه شورای عالی معارف به تاریخ ۱۷ خرداد ماه ۱۳۰۶ تصویب شد و لازم الاجراست.

تدین - وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

The fundamental regulations for students who are sent abroad at the government's expense

Abstract

With the advent of Reza Shah and the beginning of comprehensive modernization programs, the need for specialized and educated personnel was felt more than ever before. The absence of higher education institutions in Iran during the early years of the Pahlavi regime necessitated the fulfillment of this need through sending students abroad. This task fell upon Seyyed Mohammad Tadayon, the Minister of Education at the time, to draft and approve the basic regulations for students sent abroad by the government in 1927. The provisions of these regulations, which include regulations on various matters such as the characteristics of students, selection criteria, supervision of studies, repayment of expenses, etc., led to the establishment of an effective system for sending students abroad, and the graduates who later returned to the country through these programs played significant roles in the contemporary history of Iran.

Keywords: Students, sending abroad, higher education, regulations, ministry of education, Pahlavi.